

AHMED B. MAHMUD'UN SELÇUKNÂMESİ
(öl. 1569- 1570)

Erdoğan Merçil

Türkler tarih boyunca yayıldıkları sahalarda muhtelif devletler kurmuşlardır. İsimleri başka başka olmasına rağmen bu devletler bir devamlılık göstererek bugüne kadar gelmiştir. Millî tarihimiz bakımından bu devletlerin en önemlilerinden birisi şüphesiz Büyük Selçuklu İmparatorluğu'dur. Önce XI. yüzyılda Horasan ve Mâverâ ün-nehr'de kurulan Selçuklu Devleti, daha sonra yaptığı fetihlerle genişleyerek büyük bir imparatorluk olmuş ve Bizans devletini mağlûp ederek Türk'ün askeri üstünlüğünü isbat etmiş ve Anadolu'da yüzyıllarca devam eden ve edecek olan Türk hâkimiyetinin temellerini atmıştır.

Millî tarihimizde önemli bir yeri olan Selçuklu tarihi hakkında şimdiye kadar neşrolunan ve istifade edilen kaynaklar, şimdiye kadar bu devri istenilen açıklıkta gözlerimiz önüne sermekten henüz uzaktır. Bu mânada mevcudiyetini bildiğimiz eserlerin değil, en küçük bilgi parçalarının dahi umumî istifadeye ve ilim âlemine arz edilmesi tarihçinin en önde gelen vazifelerinden biri olmalıdır. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından üç asır sonra yazılmasına rağmen, o devrin şartları içinde ilgi çekici bir saha addedilmesi gereken Selçuklu tarihine ait bulunması dolayısıyla elimizdeki Selçuknâme'nin, kompilatif bir eser de olsa, ne gibi kaynaklardan istifade edilmek suretiyle meydana getirildiğinin araştırılması ve değerlendirilmesinin faydalı olacağını düşündük. Aslında neşrini de plânladığımız bu eserin Edirne nüshasının metninin sayın A. Erzi tarafından hazırlanarak basılmak üzere Türk Tarih Kurumu'na verildiğini duyduğumuzdan, biz şimdilik tarihi mütâları ile kaynaklarının tesbiti cihetini üzerine almakla mühim bir vazifeyi yerine getirmiş olacağımızı sanmaktayız¹.

¹ Edirne ve Bodleian nüshalarından faydalanarak hazırladığımız tenkitli metni yakında neşr edeceğimizi ümit ediyoruz.

Tezimizin mevzuunu Selçuknâme metninin değerlendirilmesi teşkil ediyor. Bu değerlendirmede elde mevcut olan iki yazma birbirini ile karşılaştırılmış, ancak Edirne nüshasının baştan 10 varacağının eksik olması ve umumiyetle bu metinde verilen adların, Bodleian nüshasına nazaran, daha itinasız ve eksik yazılmış bulunması dolayısıyla Bodleian nüshası esas olarak alınmıştır.

Yazmalar :

İncelediğimiz eserin şimdilik elimizde iki yazma nüshası vardır. Bodleian (Oxford) kütüphanesi nüshası, no. Hunt. Donat. 6; numaralanmamış, 165 varak (28, 21×19, 05), her sahifede 23 satır; varak 22^b boş, ancak metin kesilmeden devam ediyor. 26^b den sonra Edirne yazmasında varak 13^b satır 9 dan, varak 14^a satır 5 e kadar olan metin eksiktir. Yazı cinsi: nesih; bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensih adı kaydedilmiş olup istinsah tarihi h. 1011 (1602-1603)'dir².

Bâdi Efendi (Edirne) kütüphanesi nüshası, no. 2314 (Eski 512); 31. varğa kadar numaralanmış, 72 varak (29,5×19,5), sahifelerde satırlar 30-32 arasında değişmektedir. Ekseriyeti 31 satırdır. 1. varakdan sonra Bodleian yazmasında varak 2^a satır 12'den, varak 18^b satır 22 arasındaki metin düşmüştür. 9 varak tutan bu kısmın kaybolduğu varak numaralarından da anlaşılıyor. Yazı cinsi; tâlik; bölüm başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensih ve istinsah tarihi kayd olunmamıştır. Ancak kâğıt ve yazı hususiyetleri bu nüshanın da h. 11 (m. 17) yüzyıla ait olduğuna delâlet etmektedir.

Eser üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmalar :

İncelediğimiz metin üzerinde şimdiye kadar fazla çalışılmamış, umumiyetle, sadece varlığından bahsedilmiştir. Eseri ilk zikreden Nev'i-zâde Atâ'i (1583 - 1635 ?)'dir. Atâ'i h. 1044 (m. 1634)'de tamamlamış olduğu eserinde müellifin hal tercümesinden bahsederken şöyle demektedir «Arabî Âl-i Selçuk tarihi yazmıştır, Arabşah vâdisine karib eser-i dil firibdir»³.

² krs. Ethé, H., *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî and Pashtû Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford 1930*, II. s. 1170-1171; ebâd burada inch olarak verilmiştir.

³ Nev'i-zâde Atâ'i, *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmiilet el-şakâ'ik*, İstanbul 1268, s. 135.

Bundan sonra eserin Kâtib Çelebi (1609 - 1658) tarafından zikredildiğini görüyoruz⁴. Yirmi senelik çalışmadan sonra tamamladığı bu büyük bibliyografyasında Kâtib Çelebi, Âl-i Selçuk tarihi müelliflerini belirtirken şöyle diyor :

للمولى احمد بن محمد البرسوى المدرس المتوفى سنة ٩٧٧ هـ
وسبعين و تسعمائة ذكر فيه من ملك منهم فى الروم و اتقى
أثر عربشاه انشائه فى عجائب المقدور و ترجمة هذا التاريخ
التركىة ل محمد بن محمد الدين .

(trc. : ve 977 yılında vefat eden müderris Ahmed b. Muhammed Bursevî'nin Âl-i Selçuk tarihine ait bir eseri vardır. Bunda Rum'da hükümdarlık edenler zikredilmekte olup, yazılışında Arabşah'ın *Acâ'ib el-Makdûr*'u örnek alınmıştır ve bu tarihin türkçeye tercümesi Muhammed b. Meed ed-dîn⁵ tarafından yapılmıştır.)

Görüldüğü gibi, Kâtib Çelebi eserin yazılışının Arabşah'ın *Acâ'ib el-Makdûr*'u tarzında olduğunu belirtirken, aynen, Atâ'i'nin

⁴ Bk. *Keşf - El - Zunan* (nşr. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge), I., İstanbul 1941, sütün 283.

⁵ Eseri Türkçeye çevirdiği Kâtib Çelebi tarafından bildirilen ve M. H. Yınanç tarafından da Edirne nüshasında teşhis olunan Muhammed b. Meed ed-dîn (bk. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 11)'i tesbite çalıştık. Bu şahsa adı ve yaşadığı devre bakımından en yakın uygunluk gösteren *Şakâ'ik-i Nu'mânîye*'yi tercüme eden Elirneli Muhammed Meedî (öl. 1590-91)'dir. Ancak onun bu Selçuknâme'yi de Türkçeye çevirmiş olduğu hususunda biyografik ve hal tercümelerine dair eserlerde ufak bir ip ucuna rastlamak mümkün olmadı (bk. Nev'i-zâde Atâ'i, *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmiilet el-şakâ'ik*, s. 334-335; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, III, s. 139).

Selçuknâme'nin giriş kısmında (varak 8a satır 20-21) mevcut olan

Aslı arabiydi tamamı,
Türkî ile verdim intizamı

beyti, her ne kadar, adı kitabın başka bir yerinde zikrolunmayan mütercimim bunu filvâki arapçadan türkçeye çevirdiğini belirtir görünüyorsa da, bu beyti «aslı arapça metinlerden türkçeleştirdim» mânasında bizzat müellif tarafından yazılmış kabul etmeye daha mütemâyil olduğuna belirtmek istiyorum. Şimdilik bilhassa belirtilmesi gereken cihet ne bu eserin bir tercüme olduğu, ne de bunun Muhammed b. Meed ed-dîn adında bir şahsın tercüme ettiği hususlarının açıklıkla tesbitinin mümkün olmadığı keyfiyetidir.

hükümünü tekrarlamaktadır. Onun verdiği fazla bilgi, eserin türkçe tercümesi hakkındaki kaydından ibarettir.

Eser hakkında daha sonra bilgi verenlerin sadece Atâ'nın kaydından istifade ettikleri görülmektedir. Bunlar arasında zikri gereken İsmail Belig Efendi (öl. h. 1142 = m. 1729-1730), 4 Safer 1135 (14 Kasım 1722)'de ikmal etmiş olduğu eserinde, Atâ'ı'yi kelime kelime tekrarlamaktadır⁶. Bundan sonra Sicill-i Osmâni müellifi Mehmed Süreyya (öl. h. 1326 = m. 1908), müellifden bahsederken, onun bir de «Arabî tarih-i Âl-i Selçuk» yazmış olduğunu zikretmekle iktifa etmektedir⁷. Bağdatlı İsmail Paşa⁸'da da eserin sadece isminden bahsediliyor. H. Ethé⁹ her ne kadar Bodleian nüshasının müderecatından ve bunun *Zâbet el-tevârih*'in tercümesi olabileceğinden bahsetmiş ve eserin tavsifini yapmış ise de, müellifin adını tesbit edemediği için, bunun Kâtib Çelebi'de zikr edilen eser olduğundan haberdar değildir. Bursaî Mehmed Tahir¹⁰ müellifin eserleri arasında bu kitabı yalnızca zikretmekle yetinmiştir. M. Şemseddin Günaltay, *İslâmda Tarih ve Müverrihler* adlı kitabında¹¹, Atâ'ı ve Kâtib Çelebi'nin kayıtlarını aynen tekrarlamaktadır.

F. Babinger¹², Kâtib Çelebi'deki mâlûmatı aynen vermekle beraber, Hacı Halife'nin başka bir eser hakkında vermiş olduğu bilgiyi müellifimizin eserine verilmiş ek mâlûmat addetmek suretiyle hataya düşmüş ve bunun Cemâl ed-dîn Ali b. Yusuf Kiftî'nin eserine zeyl olarak yapıldığını kaydetmiştir. Babinger'in bu eserin herhalde arapça yazılıp, Mehmed b. Mecd ed-dîn tarafından türkçeye tercüme edilmiş olması hakkında istîshadda bulunduğu¹³

⁶ Bk. İsmail Belig Efendi Burusevi, *Târîh-i Barâsa, Güldeste-i riyaz-i irfan ve oefagât-ı dânişperân-ı nâdirân*, Bursa, 1392, s. 303.

⁷ Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni yahud Teskire-i meşâhîr-i Osmâniye*, İstanbul 1308, s. 200.

⁸ Bk. *Hedîyyetü'l-ârifin, Esmâ'ül-Mü'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin*. (nşr. Kilişli Rifat Bilge ve İbâülemin Mahmud Kemal İnal) İstanbul 1951, I., s. 147.

⁹ Bk. *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstâni and Pashtû. Manuscripts in the Bodleian Library*, I., s. 1170-1171.

¹⁰ Bk. *Osmanlı Müellifleri*, III., s. 10.

¹¹ Bk. *İslâmda Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-1342, s. 433-434.

¹² Bk. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* Leipzig, 1927, s. 4 not. 3.

¹³ Bk. aynı eser, aynı yer.

Osmanlı Müellifleri (III., s. 10)'nde bu hususta herhangi bir bilgi yoktur.

Atâ'ı, belki Kâtib Çelebi ve herhalde Ethé'den sonra, eseri görerek hakkında en isabetli tahminde bulunan ve ondan kaynak olarak da yararlanılan rahmetli hocam Ord. Prof. M. H. Yınanç olmuştur¹⁴. Selçuklu tarihinin büyük ustası bütün yukarıda belirtilen eserlerin sadece tahminlere müsaade eden kayıtlarından faydalanarak, kendi sevdiği tâbirle «Tarih-i Âl-i Selçuk» a dair bu eserin bir yazmasının Edirne kütüphanesinde bulunduğunu keşfetmiştir. M. H. Yınanç, «... Bir yazma nüshası Edirne kütüphanesinde bulunan ve Muhammed b. Mecd al-Dîn'in eseri olması muhtemel olan Âl-i Selçuk tarihinde Anadolu Selçuklularına dair verilen malûmat pek muhtasar ve ehemmiyetsiz ve hattâ yanlışır»¹⁵ derken duyduğu hayâl sukûtunu belli ediyor. Ancak XVI. yüzyılda türkçe bir Selçuk tarihinin yazılmış olmasının arzettiği ehemmiyet çok kıymetli hocamın vermiş olduğu hükümü tahfife yetse gerektir.

Türk Ansiklopedisi, «Ahmed, Mahmudoğlu» maddesinde, Selçuknâme ve müellifi hakkında, *Sicill-i Osmâni* ve *Osmanlı Müellifleri*'nden alındığı belli olan sathî bir bilgi vermiştir¹⁶.

Memleketimizde ilerlemekte olan Selçuklu tarihi incelemele- rinde, devrin esasen az olan kaynaklarından faydalanırken Ahmed b. Mahmud'un eserinden istifade etmek de zarurî idi. Yeni bilgi versin - vermesin bu mevzua müteallik en ufak kayıddan bile faydalanmamız, bunları değerlendirmek hususunda hiçbir güçlükten çekinmememiz gerekmektedir. Bir eserin, hele umumiyetle karanlık kalmış mâzimize teallük etmesi halinde her satırının menşei araştırılmalıdır. Son neşriyat bu zarureti kabul etmiş görünmekle beraber el altında bulunan eserlerin kıymetlendirilmesinde umumî ve mâlûm hükümlerden dışarıya çıkmamaktadır. Osman Turan¹⁷ eser hakkında verdiği hükümde maalesef başka türlü davranmıyor. Onun bir taraftan Kâtib Çelebi'den naklettiği bilgi, diğer taraftan

¹⁴ Bk. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 11 ve 116, not. 2.

¹⁵ Bk. aynı eser, s. 11.

¹⁶ Bk. *Türk (İnönü) Ansiklopedisi*, Ahmed Mahmudoğlu mad. Ankara 1946, I., s. 247.

¹⁷ Bk. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965., s. 15.

Edirne ve Bodleian nüshaları hakkında verdiği malûmat bunları üç ayrı eser telâkki ettiği düşüncesini uyandırıyor ki, yanlıştır.

Müellif ve eserin yazıldığı tarih :

Selçuklu tarihi hakkında yapılan son neşriyatta eser, müellifi mevcut olduğu halde, her halde şimdiye kadar ayrı bir tetkike mevzû teşkil etmemiş olması dolayısıyla bir anonim türkçe Selçuknâme olarak geçiyor¹⁸. Her nekadar Edirne nüshasının müellif adını ihtiva eden varağı, « yazmalar » bölümümüzde de belirtmiş olduğumuz gibi¹⁹, kaybolan sahifeler arasında bulunmakta ise de, Kâtib Çelebi'nin kaydından faydalanan M. H. Yınanç, bunun Mecc ed-dîn b. Muhammed'in eseri olduğunu tahmin edebilmişti²⁰. Ancak kendisinin Bodleian nüshasından belki de haberdar olması, bu hususta kesin bir hükme varmasına ve asıl müellif olduğundan şüphe edemeyeceğimiz Bursalı Ahmed b. Mahmud'u teşhisine mâni olmuş olmalıdır. Filvâki, birbiri ile tam uygunluk arzeden iki yazmadan, daha tam olan Bodleian nüshasında, müellifin Ahmed adında bir zat olduğu,

در امت سید رسول و هادی سبیل

bâbında,

احمدده او مرکه اوله مرحوم

(Ahmed de umar ki ola merhum)

mısraında belirtilmiş bulunmaktadır²¹. Burada adı geçen Ahmed'in gerek Atâ'i ve gerekse Kâtib Çelebi tarafından adı zikredilen²² Ahmed b. Mahmud olduğunu kabul etmemek için herhangi bir sebep olmasa getektir.

Bu hükme varırken terâcım-i ahvâl ve bibliyografya eserlerinde, h. 977 (m. 1569-1570) yılında vefat ettiği bildirilen Bursalı Ahmed b. Mahmud adında bir müellifin zikredilmiş olduğuna

¹⁸ Bk. aynı eser, aynı yer.; ayr. bk. aynı mlf. mad. Süleyman-Şah I. (B. Kutalmış), *IA.*; yine aynı mlf. Türk oihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi, İstanbul 1969, s. 203.

¹⁹ Bk. s. 220.

²⁰ Bk. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 11.

²¹ Bk. Bodleian nüshası vr. 2a str. 18.

²² Bk. *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmi'et el-şakâ'ik*, s. 185; *Keşf El-Zunan*, I., sütun 288.

dayanıyoruz. Nitekim, bu zata oldukça geniş yer veren Atâ'i²³ kendisinin aşağıda zikredeceğimiz bir çok eserleri yanında bir Selçuklu tarihi yazmış olduğunu kaydetmekte ve ayrıca Kâtib Çelebi de kendisini Selçuk tarihi müellifleri arasında göstermek suretiyle dikkati bilhassa onun üzerinde toplamaktadır. Verilen vefat tarihi (h. 977) Bodleian nüshasında

در دعاء پادشاه دین و سلطان و زمان زمین

bâbında,

سلطان سلیمی ایله منصور

mısra ile²⁴ devrin hükümdarı olarak verilen Selim adının da Osmanlı padişahı II. Selim (1524-1574) olduğunda şüphe bırakmıyor. Çünkü bu hususta akla gelebilecek olan Yavuz Sultan Selim, bu tarihten 50 yıl önce h. 926 (m. 1520)'da vefat ettiği cihetle, h. 977 de ölen bir müellifin, onun zamanında böyle bir eser yazabilecek kadar olgun bir yaşta bulunması ihtimali çok zayıftır. Yine devrin sadrazamından bahsettiği şüphesiz olan

دعای پاشای کردون اقتدار

bâbındaki,

نام و صفی محمد اولدی

mısraında²⁵ geçen Mehmed adının da bu suretle Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579)'ya ait olduğunu tahmin ve tesbit etmiş oluyoruz.

Müellifimiz Ahmed b. Mahmud hakkında en eski kaynak olan Atâ'i²⁶ onun hayatı hakkında şu malûmatı vermektedir :

Bursalı el-Mevlâ Ahmed b. Mahmud, Molla Arab²⁷'ın kardeş çocuğu olup, onun tarafından yetiştirilmiştir. Babası « Câmi-i Sultan

²³ Bk. aynı eser, aynı yer.

²⁴ Bk. Bodleian nüshası vr. 2b str. 10.

²⁵ Bk. Bodleian nüshası vr. 3a. str. 10.

²⁶ Bk. *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmi'et el-şakâ'ik*, 185.

²⁷ Molla Arab'ın asıl adı Muhammed b. Ömer'dir. Cediti Mâverâ ün-nehr'den göç etmiş ve Antakya'ya yerleşmiştir. Muhammed burada dünyaya gelmiştir. Diyarbekir ve Tebriz'de okuyup, şöhret bulmuş, Sultan II. Bâyezid (1447-1512) huzurunda vaaz vermiştir. Molla Arab Rumeli'ye de geçmiş, 10 yıl kadar Üsküb'de tefsir okutmuştur. Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) ile Mohaç seferinde (1526) bulunmuş, sefer dönüşünde Bursa'ya gelmiş ve ömrünün son senelerinde burada

Muhammedî»²⁸ imamı idi²⁹. Ahmed, devrinin âlimleri yanında ders görmüş, Yıldırım Bâyezid külliyesi müderrisi Fudayl Efendi³⁰, Sahn müderrisi Bursalı Şeyh Çelebi³¹ ve Ma'lûl Emir Efendi³²'nin derslerinden faydalanmıştır. Atâ'î, onun önce Bursa'da Bâyezid Paşa medresesi³³'nde 20, sonra İstanbul'da Cafer Çelebi medresesi³⁴'nde 25, daha sonra yine Bursa'da Veliy ed-din oğlu Ahmed medresesi'nde 30, bilahare yine Bursa'da Kadri Efendi medresesi³⁵'nde 40 akçe ile müderrislik ettiğini ve 971 yılında (m. 1563-1564) Topal Şeyh Çelebi³⁶'den boşalmasından sonra Molla Yegan medresesi³⁷'nde 50 akçe ile «seccade-nişân ve tekye-zen» olduğunu ve h. 977 yılında (m. 1560-1570) öldüğünü kaydediyor. Zeyniler mahallesindeki aynı adı taşıyan camii mezarlığına gömülmüştür³⁸. Ata'î'nin bu münâsebetle hasisliğini belirttiği babasının aksine, eli fazlaca açık ve iyi huylu bir kimse idi.

bir câmi yaptırmaya başlamışsa da tamamlandığını göremeden h. 4 Muharrem 988'de (m. 18 Ağustos 1581) ölmüştür. bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ik el-Namânîye* (trk. trc. Mehmed Meed ed-din *Şakâ'ik-i Numânîye*) İstanbul 1289, s. 411-415; *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 111. Müellifimizin baba adını Kâtib Çelebi ve ondan naklen bazı eserler Muhammed olarak vermektedir. Bu durumun, Ahmed'in amcasının Muhammed olan adının, babasının ismi ile karıştırılmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

²⁸ Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421)'in yaptırmış olduğu câmidir. Bugün Yeşil câmi adı ile meşhurdur, bk. Diez, E., mad. Bursa, *IA*: Köseoğlu, N., *Tarihte Bursa Mahalleleri, XV ve XVI'ncı yüzyıllarda*, Bursa 1946, s. 5 ve 57.

²⁹ Bu sebepten müellif İmâmzâde lâkabi ile de marûfdur. bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, sütün 147.; *Osmânî müellifleri*, III, s. 10.

³⁰ Bu şahıs hakkında mâlûmat bulunmamıştır.

³¹ Bu şahıs hakkında bk. *Sicill-i Osmânî*, III, s. 181.

³² Bu şahıs hakkında bk. *aynı eser*, IV, s. 114.

³³ Bâyezid Paşa medresesi, Yeşil külliyesinin doğusuna düşmektedir, bk. Baykal, K., *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1950, s. 142.

³⁴ Bu medresenin Tâcizâde Cafer Çelebi (öl. 1515)'nin yaptırdığı medrese olması muhtemeldir, bk. Gökbilgin, M. T., mad. Cafer Çelebi, *IA*. Ancak nerede olduğu tesbit edilememiştir.

³⁵ Bu medrese Murâdiye-Beşikçiler arasındadır, bk. *Bursa ve Anıtları*, s. 37.

³⁶ Bu şahıs hakkında mâlûmat için bk. Nev'î-zâde Atâ'î *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmilât el-şakâ'ik*, s. 44.

³⁷ Yıldırım mahallesindedir, bk. Gabriel A., *Une Capitale Tarque Brousse Bursa*, Paris 1958, s. 155.

³⁸ Bk. İsmail Belig Efendi Burusevî, *Tarih-i Burâsa, Güldeste-i rigazi irfân ve vefayât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, s. 305-306; *Osmânî Müellifleri*, III, s. 10.

Amca-zâdesi³⁹ gibi devrinde büyük şöhret kazanmış ve diğer âlimlere karşı bilgisi ile üstünlük göstermiştir.

Yazdığı eserler, Atâ'î ve onu mevzu edinen müellifler tarafından şu şekilde bildirilmiştir⁴⁰:

1 — Zeyla'î'nin «Şerh-i Kenz ed-dekâ'ik» (شرح كنز الدقائق) adlı eserinin özeti,

2 — Hanefî mezhebine ait «Hâşiye alâ Kenz ed-dekâ'ik» (حاشیه علی کنز الدقائق)

3 — Hâşiye alâ Şerh-i Miftâh el-ulûm (شرح مفتاح العلوم)

4 — Hâşiye alâ Şerh el-Vikâye (حاشیه علی شرح الوفاية)

5 — Fıkha ait «Hâşiye alâ şehr-i Mevlânâzâde li-hidâyet el-hikmet» (حاشیه علی شرح مولانا زاده لهدایة الحکمت)

Bu eserler hakkında Brockelmann⁴¹'da kayıd yoktur. Manzum olarak türkçe «Hüsrev ü Şîrin» ve «Şah u Geda» adlı iki mesnevî yazdığı kaydedilmekte ise de bunlar zamanımıza intikal etmemiştir⁴².

Daha önce de belirttiğimiz üzere gerek müellif ve gerek eserleri hakkında verilen bilgi tamamıyla Ata'î'nin bir tekrarından ibaret kalmakta ve hele bahis mevzuumuz eser hakkında, ne onun görüldüğünü ne de elde tutulduğunu hissettirecek bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Bu bakımdan eserin ne zaman yazıldığına dair, metinde veya kaynaklarda, herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak metinde devrin hükümdarı olarak Sultan II. Selim'in adının geçmesi⁴³, eserin yazıldığı tarihi takriben olsun tayin ve tahdide imkân veriyor. Sultan II. Selim, gün bakımından ihtilâflı olmasına rağmen, h. 974 yılı Rebîülevvel

³⁹ Ahmed b. Mahmud'un amcasının oğlunun adı da Muhammed'dir. bk. *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 111.

⁴⁰ bk. *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmilât el-şakâ'ik*, s. 185; *Târîh-i Burâsa, Güldeste-i rigazi irfân ve vefayât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, s. 306; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, sütün 147; *Osmânî Müellifleri*, III, s. 10; *Sicill-i Osmânî*, I, s. 200.

⁴¹ bk. Brockelmann, C., *Geschichte der arabischen Litteratur*, Leiden 1937-1949, 3 cild ve Supplementbd.

⁴² Bu hususda ayrıca bk. Timurtaş, F. K., *Şeyhî Hayatı ve eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul 1968, s. 41.

⁴³ bk. s. 225.

ayında (m. Eylül-Ekim 1565) tahta çıkmıştır⁴⁴. Müellif ise h. 977 yılında (m. 1569 - 1570) ölmüştür. Sultan II. Selim'in 974 yılı Rebülevvel ayında tahta çıktığı nazar-ı itibara alınır, Rebülevvel'in arabî ayların üçüncüsü olması bakımından 974 yılından 9 ay kalmış bulunmaktadır. Bu duruma göre, eserin bitiş tarihinin 974 yılının son 9 ayı ile müellifin öldüğü 977 yılı arasında olması lazımdır.

Kaynaklar ile münasebeti :

Müellif eserinde tarihî mâlûmatı yazmağa başlamadan önce, «İmâm Sadr ed-dîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir, Zübdet el-tevârih nâm kitabında, vesair ashab-ı tevârih kütüb-ı tevârihde Âli Selçuk'un ahvâlin bu vechile zikrettiler.» demek suretiyle bize kaynakları hakkında ilk bilgiyi vermektedir⁴⁵. Bu cümleden anlaşılacağı üzere müellifin başlıca kaynağı, *Zübdet el-tevârih* veya diğer bir adı ile *Ahbar el-devlet el-Selçukiyye* isimi eserdir. Bazılarını da yardımcı olarak kullanmıştır. Yardımcı kaynakların teşhisinde son zamanlarda Selçuklu tarihi hakkında yazılmış eserlerin büyük yarımı olmuştur⁴⁶. Metindeki mâlûmat önce bu eserlerde verilenler ile karşılaştırılarak doğru olup olmadığı araştırılmış, daha sonra onların kullandığı kaynaklar ile metin mâlûmatı mukayese edilerek yardımcı kaynakların tesbiti cihetine gidilmiştir.

Bu şekilde yapılan araştırmadan sonra müellifimizin eserinde Zübdet el-tevârih'e yardımcı olarak; *el-Muntazam*, *Mir'ât el-zamân*, *el-Kâmil fî'l-târih*, *Zübdet el-nusra ve nuhbat el-usra*, *Tarih muhtasar ed-düvel ve Tarih-i Güzide* adlı kaynakları kullandığını tesbit etmiş bulunuyoruz.

⁴⁴ Sultan II. Selim'in tahta çıkış günü ve tarihi: Danişmend, İ. H., *İsahtî Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1948, III, s. 861'de 15 Rebülevvel 974 (m. 30 Eylül 1566); Turan, Ş. mad. Selim II., *İA.*'de 9 Rebülevvel 974 (m. 24 Eylül 1566) olarak verilmektedir.

⁴⁵ Bk. Bodieian nüshası vr. 3a - 3b. str. 23.

⁴⁶ Kaynakların tesbitinde kullanılan eserler şunlardır; Yınanç, M. H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*: Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953; ayn. mlf., mad. Selçuklular, *IA.*; Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, (İkinci İmparatorluk Devri) II, Ankara 1954; Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*; Sevim, A., *Suriye Selçukluları I (Fetihden Tutuş'un ölümüne kadar)* Ankara 1965.

Baş kaynak *Ahbar el-devlet el-Selçukiyye*⁴⁷, Horasan'da Selçuklu hükümetinin kuruluşu ve Gazneli - Selçuklu mücadelesi hakkında verdiği mâlûmatın yanısıra, zaman - zaman Selçuklu Sultanları - Abbâsî Halifeleri münasebetini mufassal bir şekilde işlemiştir. Ayrıca Selçuklu - Gürcü münasebetleri ve Sultan Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romanos IV. Diogenes'le mücadeleleri bu nevi mâlûmat içindedir. Sultan Melikşah devri için de birinci sınıf kaynaklardır. Ondan sonraki Selçuklu Sultanları'nın birbirleri ile mücadeleleri, ümerânın onlar aleyhine çalışarak devletin yıkılışına sebep olmaları ve son sultan III. Tuğrul'un devleti diriltmek için sarfettiği gayretler de bu kaynağımızda güzel bir şekilde ifade edilmiştir.

İbn el-Cevzî (1116 - 1200)'nin *el-Muntazam fi târih el-mulâk ve'l-ümem*⁴⁸ adlı eseri de Sultan Melikşah devri hadiselerinde Selçuknâme'mize kaynak olmuştur.

Sibt b. el-Cevzî diye meşhur Şems ed-dîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu (1186-1257)'nin yazdığı, kaynak olmak yönünden kendisi de başlı başına bir hazine olan *Mir'ât el-zamân fi tevârih el-â'yân*⁴⁹ adlı eser *Zübdet el-tevârih*'i tamamlayıcı bilgileri ile Selçuknâme müellifinin kullandığı mühim bir menbâdır ve kendisinden geniş ve ilgi çekici nakillerde bulunulmuştur. Bilhassa Er-basgan⁵⁰ meselesi, Malazgirt savaşı öncesi ve sonrası için bu eserden alınan bilgi mufassaldır. Ayrıca Türkçe Selçuknâme'nin Kirman Selçukluları ve *Zübdet el-tevârih*'in hiç temas etmediği Suriye vukûatı, Atsız ve Tutuş hakkındaki mâlûmatı da bu esere

⁴⁷ Sadr ed-dîn Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Fevâris Nâsir b. Ali el-Hüseynî, *Ahbar el-devlet el-Selçukiyye* (nşr. Muhammed İkbâl, Lahor 1938) trk. trc., Necatî Lûgal, *Ahbar üd-Devlet is-Selçukiyye*, Ankara 1943.

⁴⁸ İbn el-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abd el-rahmân b. Ali b. Muhammed b. Ali, *el-Muntazam fi târih el-mulâk ve'l-ümem*, VIII-IX, Haydarâbâd 1357-1359.

⁴⁹ Şems ed-dîn Ebi'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abd Allah Sibt b. el-Cevzî, *Mir'ât el-zamân fi tevârih el-â'yân*, Topkapı (III. Ahmed) no. 2607 B. XII-XIII. (nşr. Ali Sevim, *Mir'âtü'n-Zaman fi Tarihi'l-Âyan*, Ankara 1958).

⁵⁰ Bu isim muhtelif şekillerde okunmaktadır. M. H. Yınanç bu ismi Erbasgan oğlu, bk. *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, s. 68.; İ. Kafesoğlu: *Ersiğin*, bk. *Selçuklu oğulları ve Torunları*, *TM.*, XIII, İstanbul 1958, s. 120.; yine ayn. mlf.: *Er-Siğin*, bk. mad. Selçuklular, *IA.*, ayrı basım s. 17.; O. Turan: *El-Basgan veya Er-basgan (Erbasan)*, bk. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 120., şeklinde okunmaktadır.

dayanmaktadır. Sultan Melikşah devrine ait bilgi de *Mir'ât el-zamân*'ın mütaları ile takviye edilmiş, Sultan'ın ölümü ve şahsiyetine ait değerli bilgiler, bu arada vezir Nizâm el-Mülk'ün hayatı ve şahsiyeti, bu eserden faydalanarak kaleme alınmıştır.

İbn el-Esir (1160-1235)'in *el-Kâmil fi'l-târih*⁵¹ adlı eserinden bilhassa Sultan Sencer devri için faydalanılmıştır. Sultan Sencer'in Gürhan ve Oguzlar ile münasebeti ve onlara esir düşmesi hakkındaki malûmatın bazıları bu kaynaktan nakledilmektedir.

El-Bundârî'nin 1226 yılında yazdığı eseri *Zübdet el-nusra ve nuhbet el-usra*⁵²'da verdiği malûmat *Ahbâr el-devlet el-Selçukîyye* ile aynı olup, Selçuknâme'de tamamlayıcı bir vazife görmektedir.

Anadolu Selçukluları hakkında verilen malûmat başlıca iki esere dayanmaktadır. Bunlardan birincisi İbn el-İbrî, Barhebraeus (1226 - 1286)'un umumî tarihinin özeti olan *Târîh muhtasar el-düvel*⁵³'dir. İkinci eser de Hamdullah Mustevfi-i Kazvîni (1281 - 1350)'nin *Târîh-i güzîde*⁵⁴'sidir. Kirman Selçukluları hakkındaki kısa malûmat ve Selçukluları öven kısımlar da Selçuknâme'ye *Târîh-i güzîde*'den nakledilmiştir.

Dil ve üslûb, yazıldığı devrin türkçesi bakımından hususiyeti:

Osmanlı Edebiyatında XVI. yüzyıl, süslü ve sanatkârâne nesir yazıcılığının gittikçe geliştiği, fakat bir taraftan da çetrefilleştiği devre olmuştur. Bu ifade tarzı bilhassa yüzyılın ikinci yarısında edebiyatımızda büsbütün yerleşmiş ve nesirler, arapça, farsça terkip ve kelimeler ile gittikçe anlaşılabilir bir hal alırken, bu dillere ait gramer kaidelerinin kullanılmasında da ifrata gidilerek, türkçe cümle dizisi şeklini kaybetmiştir. Bütün bunlara seci' sanatı

⁵¹ Ebu'l Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abd el-Kerim b. Abd el-Vâhid el-Şeybânî el-Ma'rûf bî İbn el-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi'l-târih*, VIII-IX, Kahire 1347.

⁵² el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî el-İsfahânî, *Zübdet el-nusra ve nuhbet el-usra* (nşr. Houtsma, M. Th. Recueil de Textes Relatifs a L'Histoire des Seljoucides serisi *Histoire des Seldjoucides de L'irâq*, II.) trk. trc., K. Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları tarihi, T. T. K. Y. İstanbul 1948.

⁵³ İbn el-İbrî, Gregorius Ebu'l-Ferec, *Târîh Muhtasar el-düvel* (nşr. Salhâoî) Beyrut 1890. Kısaltılmış trk. trc., Ş. Yalçınaya, *Târîh Muhtasarüddüvel*, İstanbul 1941. (T. T. kaynakları no. 1); Gregory Abd'l Farac (Barhebraeus), *Ab'l Farac Târîhi* (trk. trc., Ö. Rıza Doğru) I, II, T. T. K. Y. Ankara 1945-1950.

⁵⁴ Hamd Allah b. Ebî Bekr Ahmed b. Nasr Mustevfi el-Kazvîni, *Târîh-i güzîde* (nşr. Abd el-Hüseyn Nevâ'î) Tahran 1336-1339 hş.

da ilâve edince bu tarz yazılmış metinleri okuyup anlama sadece belirli bir zümreye mahsus hale gelmiştir.

Bu devre içinde tarih yazarlar da kendilerini bu süslü ve sanatkârâne yazma merakından kurtaramadıkları gibi, eserlerini ithâf ettikleri kimselere yaranmak için bazı olayları değiştirmişler ve tenkidden yoksun eserlerinde hayâlî unsurlara geniş yer vermişlerdir. Ancak bunun yanı sıra, gerçek tarih anlayışına uygun ve herkesin okuyabileceği üslûbda yazılmış eserler de meydana getirilmiştir.

Selçuknâme müellifi Ahmed b. Mahmud da eserini, bir taraftan muteber kaynakların verdiği malûmatı ahenkli bir şekilde telfik etmek suretiyle kaleme alınırken, bir taraftan da gerçek tarih anlayışına uygun olarak zamanının musannâ eserlerinin aksine, hem şiir ve sanat hevesinden yoksun olmayan, kulağa hoş gelecek şekilde müseccâ, hem de nisbeten kolay anlaşılabilir, Türk dil kaidelerine uygun, bir lisan kullanmıştır.

Eserin önemi :

Eserin umumî Selçuklu tarihî bakımından değeri bahis konusu olduğunda, ilk nazarda, Ahmed b. Mahmud Selçuknâmesi'nin son zamanlarda artık iyice malûm olan Selçuklu tarihînin ana kaynakları ile yetinmekten ileri gitmediği, yani henüz bulunamayan eski kaynakların hiçbirinden faydalandığını gösterecek herhangi bir delil mevcut olmadığı gözönüne alınarak, ehemmiyetsiz addedilmesi mümkün gibi görülürse de, XVI. asır içinde bilhassa Büyük Selçuklu tarihini mevzu edinen bir Osmanlı müellifinin mevcut olması ve arabça kaleme alınan eserin türkçeye de çevrilmiş bulunması vaktiyle bile dikkati çekecek bir önemi haizdir. Eserin dilinin arzettiği ehemmiyet yanında tebârüz ettirilmesi gereken bir cihet de, onun bir bakımdan XV. yüzyılda Yazıcı-zâde Ali'nin daha ziyade Anadolu Selçukluları'nı mevzu edinen eserini, Büyük Selçuklu tarihînin de ilâvesi ile tamamlamış addedilebileceği keyfiyetidir. Filvâki Selçuklular hakkında yazılmış en eski meşhur türkçe eser Yazıcı-zâde Ali'nin Selçuknâmesi'dir. Sultan II. Murad (1421-1451) devrinde yazılmış olan bu eser farsça kitablardan; *Camî el-tevârih*, *Râhat el-sudûr* ve *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye*'den tercüme edilerek bir araya getirilmiştir⁵⁵. Ancak,

⁵⁵ bk. Ateş, A., el-Râvendî, *Râhat el-sudûr* terc. (*Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sûrâr*, T. T. K. Y. Ankara 1957) önsöz, s. XXIX.

yukarıda bildirdiğimiz gibi, bu daha ziyade Anadolu Selçukluları için daha önemlidir. Yazıcı-zâde tarihinde Büyük Selçuklular'a ait kısım gayet muhtasar olup, bunun için yalnız *Râhat el-sudûr*'dan faydalanılmıştır⁵⁶. Büyük Selçuklu tarihi hakkında verilen bilgi sadece Sultan Melikşah'ın yeğeni Süleyman b. Kutalmış'ı Anadolu'ya gönderdiği tarihe kadar gelmiş olup⁵⁷, bu durum Yazıcı-zâde'nin bütün alâkasını Anadolu'nun çektiği ve onun aslında Büyük Selçuklu tarihiyle, sadece Kutalmış oğullarına taallük ettiği nisbette, alâkalanmış bulunduğu delil teşkil eder. Bunu tetkik mevzuumuz olan yazma ile mukayese edersek arada çok farkın olduğu ve bizim Selçuknâme'mizin Büyük Selçuklular'ın zuhurundan yıkılışlarına kadar ihtivâ ettiği mâlûmatın eserin başlıca mevzuunu teşkil ettiği görülür (163 varak tutan bütün eserin 150 varağı doğrudan doğruya bu konuya hasredilmiştir). Anadolu Selçukluları için verilen bilgi ise gayet kısa olup bir özet şeklindedir ve ancak 7 varak tutmaktadır. Bu bakımdan Yazıcı-zâde'nin tarihinin tam tersi ve ilmi noktadan da onun tamamlayıcısıdır. İhtivâ ettiği mufassal ve doğru mâlûmat ile Büyük Selçuklular tarihi hakkında yazılmış, tercüme dahi olsa, ilk türkçe eseri teşkil etmesi eserin kıymet ve önemini arttıran bir husus sayılmak gerekir.

⁵⁶ bk. aynı eser, aynı yer.; Wittek, P. *Yazıcıoğlu Ali on the Christian Tarks of the Dobruja*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XIV, no. 3, 1952, s. 643.

⁵⁷ bk. aynı eser, aynı yer.; Yazıcı-zâde Ali, *Târîh-i âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı Revan ktb., no. 1890.